

УДК 340.12

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМВЛИВИ ЛЮДСЬКИХ ПОТРЕБ, ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПОЗИТИВНОГО ПРАВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Анна НАКОНЕЧНА,

асистент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

АНОТАЦІЯ

У статті відображено наукові дослідження другої половини ХХ – початку ХХІ ст. проблеми взаємовпливів прав людини, її потреб та позитивного права. Підкреслено, що новітня соціальна і правова філософія розвивається під знаком кризи класичного раціоналізму, яка позначилася і на вивченні означеної проблеми. Показано потребовий і антропосоціальний підходи до розуміння такої проблематики. Згідно з потребовим підходом, сутність соціальних явищ становлять ті їхні корисні аспекти, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб. Відповідно до антропосоціального підходу, право можна визначити як природний спосіб розподілу соціумом виготовленого людиною суспільно-корисного продукту на дві нерівні частини, призначені для задоволення її приватних і публічних потреб.

Ключові слова: людські потреби, права людини, позитивне право, потребовий підхід, антропосоціальний підхід.

REVISITING THE INTERINFLUENCE OF HUMAN NEEDS, HUMAN RIGHTS AND POSITIVE LAW IN THE SECOND HALF OF THE XX – EARLY XXI CENTURIES

Anna NAKONECHNA,

Assistant of the Department of Theory and Philosophy of Law
of Ivan Franko National University of Lviv

SUMMARY

In this article there are displayed the scientific researches of the second half of 20th – beginning of 21st century of the problem of interinfluence of human rights, their needs and positive law. It is stressed that the latest social and legal philosophy develops under the sign of crisis of classical rationalism, which reflected on the research of given issue. Need and anthroposocial approaches to the understanding of given issues are shown. According to the required approach, the essence of social phenomenon is in those useful their sides, which can be used by the individual and society to meet their needs. According to anthroposocial approach, law can be defined as a natural way to distribute by the society the human-made socially useful product into two unequal parts, designed to meet individual's private and public needs.

Key words: human needs, human rights, positive law, need approach, anthroposocial approach.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що взаємовпливи потреб (інтересів) людини, її прав і позитивного права супроводжують значну частину її життя. Саме вони задають ритм життя людини та суспільства загалом. Тому не дивно, що ця проблема здавна потрапляла в поле зору різних мислителів.

Стан дослідження. Стосовно зазначеної проблеми висловлювалися так чи інакше різні філософи і правознавці ще часів Античності (Платон, Арістотель), Середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський), а також Нового часу (Ф. Бекон, Д. Дідро, П. Гольбах, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Дж. Бентам, Дж.Ст. Мілль, Ф. Енгельс, Р. Ієрінг, Р. Паунд та інші).

Як зазначалось вище, новітня ж соціальна і правова філософія розвивається під знаком кризи класичного раціоналізму, яка позначилася і на вивченні взаємовпливів людських потреб, прав людини і позитивного права.

Із другої половини ХХ ст. і до сьогодні ця проблема активно осмислювалася, зокрема в українській та російській літературі (психологічній і філософській). Публікації, що з'явилися останнім часом, демонструють неабияку різноманітність поглядів щодо згаданої проблематики.

Метою та завданням статті є аналіз наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст. щодо взаємовпливів прав людини, її потреб та позитивного права.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній літературі П. Рабінович першим увів у науковий обіг термін «потребовий підхід», поступово конкретизував його і застосовував до виявлення сутності праворозуміння [1, с. 8–13].

Потребовий підхід постулює ідею про те, що сутність соціальних явищ становлять ті їхні корисні аспекти, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб. Отже, саме праворозуміння нині визначається автором як відображення в людській свідомості тих властивостей «правоявищ», які є корисними для задоволення потреб людини чи суспільства.

Реалізація потребового підходу для розуміння сутності правових явищ потребує таких дій: 1) варто досягнути загальне розуміння потреб різних суб'єктів суспільства, що передбачає з'ясування співвідношення цих потреб із такими суміжними явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб'єктів; 2) необхідно виокремити основні різновиди таких потреб, зважаючи на їхню класифікацію; 3) мають бути здобуті змістовні знання стосовно потреб: а) загальносоціальних; б) групових; в) індивідуальних, у тому суспільстві, де сформоване, функціонує та розвивається досліджуване правове явище; 4) потрібно встановити: а) потреби яких саме суб'єктів (тобто чиї потреби – чи то окремих індивідів, чи то певних їх спільнот, об'єднань, чи то суспільства загалом) задовольняє досліджуваний

феномен; б) які ж саме види таких потреб він задовольняє; 5) треба з'ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути засобом, інструментом задоволення певних потреб, а якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, з'ясувати, чи він є лише одним із таких засобів, чи ж єдиним засобом.

З огляду на такий підхід, П. Рабінович запропонував дефініцію поняття прав людини як певних її можливостей, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [2, с. 18]. Тобто ці можливості потрібні для того, щоби діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві для задоволення власних потреб. У цьому сенсі права людини опосередковують задоволення потреб їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед, того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити.

Р. Гаврилюк вважає, що сучасне право як антропосоціальний феномен засноване на свободі волевиявлення індивіда, є способом нормативного існування його в соціумі для забезпечення його особистих і суспільних потреб [3, с. 747].

Як зазначає науковець, дуалістична природа людини (поєднання біологічного та соціального, індивідуального та суспільного) визначила і подвійний характер потреб людини як феномена соціального: приватні потреби і публічні потреби. Саме тому право індивіда і є розподільчим за своєю природою – з його допомогою виготовлений людиною продукт розділяється на дві майже завжди нерівні між собою частини: одна призначена для задоволення приватних потреб індивіда, а друга – його публічних потреб, що збігаються з потребами інших індивідів. Отже, підкреслює вона, з позицій антропосоціального підходу право можна визначити як природний спосіб розподілу соціумом виготовленою людиною суспільно-корисного продукту на дві нерівні частини, призначені для задоволення її приватних і публічних потреб [3, с. 751–752].

Є. Романюк також є представником антропосоціального підходу до пізнання позитивного права. З того засадничого постулату виходить, що право є правом людини та певним сегментом способу її співбуття з іншими, який має за мету забезпечення публічних потреб як відповідної людини, так і всіх інших членів соціуму загалом [4, с. 8].

О. Цельєв, автор одного з розділів виданого 2015 р. підручника «Загальна теорія права», зазначає, що, як у давні часи потреба унормування цінностей, які сформувалися в суспільстві, регулювання відносин між людьми привела до виникнення відповідних правових норм, так і в пізніші часи необхідність безпечного, стабільного, прогнозованого існування людини, забезпечення її потреб, що зростають, сприяла створенню нових форм володарювання, управління, захисту суспільних відносин, які сприймалися людьми як корисні, бажані, справедливі та правові [5, с. 104].

Потребова проблематика цікавила також російських дослідників. Наприклад, російський соціолог А. Здравомислов визначив політико-правову природу потреб та інтересів вільної особистості, яка полягає в тому, що вони забезпечують оптимальний баланс у відносинах між особистістю і публічною владою, яка здійснює правотворчу діяльність [6, с. 13–14].

М. Тараткевич зазначав, що людські потреби, на відміну від тваринної нужди, не запрограмовані в генетичному коді, а формуються зажиттєво під впливом суспільного середовища, відносини в якому регулюються правом [7, с. 13].

Г. Чернобель припускав, що центральний функціональний зміст права як нормативного регулятора полягає в його призначенні бути мірилом соціальних благ [8, с. 84].

Зазначена проблема деколи розглядалася й у російських галузевих юридичних науках, зокрема в цивільних. Так, Н. Барінов дійшов висновку, що конструкція майнових потреб дозволяє подивитися на проблему задоволення потреб громадян у більш широкому плані, а не тільки крізь призму майнових відносин, які є предметом цивільного права; тому категорія потреб має розглядатися на рівні загальної теорії права як одного з елементів механізму правових норм [9, с. 98].

Ця проблематика досліджувалася також і західними фахівцями. У гуманітарних науках далекого зарубіжжя констатовано, що в найбільш розвинутих країнах світу сформувалося нове суспільство, дещо відмінне від індустріального суспільства початку ХХ ст., – суспільство масового споживання. Воно базується на демократичних формах вирішення гострих соціальних і політичних проблем, на масовій зайнятості населення, достатній оплаті праці і надійній системі соціального захисту населення. Деякі закордонні суспільствознавці стверджували, що такі особливості сучасного суспільства, які значною мірою забезпечувалися через позитивно-правове регулювання, відображали загальні потреби його членів.

Визначним представником таких поглядів був канадсько-американський економіст Дж. Гелбрейт [10, с. 18, 41], який у своїх працях показав, що розвиток суспільства приводить до деперсоналізації його потреб, де потреби окремих людей формуються. Прагнення встановити панування над ринками приводить до виникнення форм впливу на споживача і формування його потреб відповідно до запитів виробництва. Неможливо встановити, на його думку, хто конкретно і заради яких інтересів впливає на формування потреб людей. Створюється видимість, що потреби формуються самі собою не людьми, а суспільними процесами, і тому можливі умови, за яких будуть формуватися не просто чужі для людини потреби, а навіть ті, які суперечать її життю, здоров'ю і, врешті-решт, здатні призвести до виродження людства. Згідно з його теорією, взаємодія позитивного права і потреб полягала в розширеному державному впливі на суспільні процеси для досягнення безкризового і стабільного розвитку виробництва, тобто для задоволення виробничих потреб за посередництва норм позитивного права.

Норвезький соціолог Й. Галтунг у розділі «Права людини і людські потреби» («Human rights and Human needs») своєї книги [11] описав авторські уявлення про загальний зв'язок між правами людини і людськими потребами.

Він зробив висновок, що в поточній ситуації є потреби, які мають аналоги прав, а також є потреби, які не мають таких аналогів, що приводить до ідеї розширення концепції прав людини; є права, які не мають аналогів потреб, що приводить до ідеї певних культурних і класових напрямів, які лежать в основі створення прав людини. Також науковець зазначав, що одна ідентифікована потреба може бути задоволена (цілком або частково) через імплементацію кількох прав; одне право може бути інструментом для імплементації декількох потреб [11, с. 70].

У вітчизняній літературі [12, с. 112–125] зазначається також така доктрина невід'ємних прав людини, представники якої обґрунтовують права людини, виходячи з парадигми егалітаризму та справедливості; в основі цієї доктрини лежить пояснення всіх прав людини як її моральних прав. Згідно з нею, підлягають необхідному захисту основні потреби людини, що забезпечують її буття як людини. Базисний характер цих потреб ніби зумовлює той факт, що в людини на цій підставі з'являється право на хоча б певний мінімум забезпечення її потреб, інакше кажучи, право на право [12, с. 117].

Згідно з антропосоціокультурною теорією праворозуміння, з позицій парадигми трансцендентального обміну

благами між людьми він спричинюється двома атрибутивними умовами можливості людського світу, а саме: 1) буттєво сконструйованою атрибутивною націленістю людей на безперервну реалізацію ними власної автономної сутності; 2) комунікативною солідарністю. *Perpetum mobile* цих одвічних устремлень людей є їхні потреби в благах та життєва необхідність їх задоволення.

Визначними представниками цієї теорії є О. Гьоффе, Р. Фербер і А. Маслоу. Так, О. Гьоффе зауважує, що навіть із посиланням на трансцендентальні потреби завдання легітимації права ще не може бути виконане. Необхідно, як зазначає він, показати, що є суб'єктивні вимоги, тобто суб'єктивні потреби визнання відповідних інтересів іншого. Хоча людина, на думку О. Гьоффе, – це потенційно суспільна істота «від природи», вона повинна сама створити себе як таку, активувати затаєнні в ній потенційні суспільні якості, тому що суспільство виникає тільки із взаємного визнання одного іншим. У цій місії правам людини належить своя, нічим не замінима роль: людині перед самоствердженням необхідно потурбуватися про основоположні умови людського буття. «Той гнів та характерна пристрасть, – зазначає О. Гьоффе, – якими супроводжується протест проти порушення прав людини, є справедливим саме тому, що, по-перше, ідеться про вроджені інтереси, визнання яких, по-друге, має характер вимоги». І одразу ж запитує: «На якій підставі я можу вимагати від інших визнання за собою безперечних інтересів?». Відповідь на запитання О. Гьоффе вбачає в кореляції, тобто дії, що може відбутися лише за умови дії у відповідь: права людини можуть бути легітимовані на засадах взаємності, тобто обміну [12, с. 119–120].

Згідно з концепцією Р. Фербера, до процедур обґрунтування фундаментальних практичних принципів (чи фундаментальних норм) необхідно додати ще один важливий аспект – «безпосереднє чи опосередковане врахування життєвих потреб інших людей» [12, с. 118].

А. Маслоу називав ці потреби справжніми людськими потребами (без їх задоволення людина як вид неможлива в принципі, неможлива людина-особистість і поготів). Адже власні потреби індивіда діють на нього як природна необхідність, тому з їхніми вимогами він не може не рахуватися. Так відбувається символічний обмін свободи індивіда на його блага [13, с. 38].

Висновки. У підсумку варто зазначити:

1. Усі теорії потреб та їх взаємозв'язку з позитивним правом та правами людини другої половини ХХ ст. та сьогодні зводяться до того, що потреби пов'язують людей зі світом суспільних відносин, поза яким їхні потреби не можуть бути задоволені, і більшість таких відносин врегульовуються позитивним правом, яке слугує засобом задоволення людських потреб.

2. Право, у свою чергу, окрім того, що є інструментом задоволення потреб людини, забезпечує та сприяє їх формуванню і розвитку. Проте не варто забувати, що правом

регламентуються не всі потреби, а лише основні (справжні), які втілюються в правах людини.

3. Права людини водночас є можливостями, необхідними для того, щоб діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві для задоволення власних потреб, тобто вони опосередковують задоволення потреби їхнього носія відповідно до рівня розвитку того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити.

Список використаної літератури:

1. Рабинович П. Социалистическое право как ценность. Львов: Вища шк; Изд-во при Львов. ун-те, 1985. 168 с.
2. Рабинович П. Основы заглавной теории права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.
3. Гаврилюк Р. Методологическая традиция доктрины естественного права: монография. Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2012. 788 с.
4. Романюк С. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2013. 20 с.
5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
6. Здравомыслов А. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 224 с.
7. Тараткевич М. Человек и его потребности. Минск: Беларусь, 1989. 207 с.
8. Чернобель Г. Право как мера социального блага. Журнал российского права. 2006. № 6 (114). С. 83–95.
9. Баринов Н. Имущественные потребности и гражданское право. Саратов, 1987. 192 с.
10. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М., 1969. 430 с.
11. Galtung J. Human Rights in Another Key. Printed and bound in Great Britain by Marston Book Services limited. Oxford, 2004. 450 p.
12. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Алгебра верховенства права, або буттєвий устрій людського світу. Право України. 2017. № 3. С. 112–125.
13. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ. А. Татлыбаева. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наконежна Анна Михайлівна – асистент кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nakonechna Anna Mykhailivna – Assistant of the Department of Theory and Philosophy of Law of Ivan Franko National University of Lviv

anna.nakonechna@gmail.com